

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ: ЩОДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

ХРИСТИНЧЕНКО Надія Петрівна - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства МАУП

УДК 343.95

В статті проаналізовані норми, що визначають особливості організації наукової діяльності. Доказано, що інтеграційний процес наближення України до Європейського Союзу являється дуже важливим аспектом в сфері розвитку вищого образования в Україні.

Ключові слова: система вищої освіти, Європейський Союз, імплементація принципів, напрями європейської інтеграції.

Пріоритетним напрямком державного регулювання організації наукової діяльності є створення ефективного механізму, який має поєднувати державні та ринкові важелі впливу на наукові процеси з орієнтацією на забезпечення економічного зростання України, її інтеграції у світову економіку.

Стан дослідження

Окремі особливості механізму організації наукової діяльності в Україні були предметом розгляду багатьох вчених, серед яких В.М. Бесчастний, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, А.Є. Конверський, О.В. Крушельницька, М.О. Мацелик, А.Ф. Мельник, Т.М. Попович, В.А. Пригоцький, І.М. Рассоха, Г.С. Цехмістрова та ін. Проте, враховуючи євроінтеграційний напрям нашої держави, проблема механізму організації наукової діяльності потребує додаткового аналізу, в тому числі й критичного.

Мета і завдання дослідження

Мета полягає в тому, щоб на основі вивчення теоретичних положень організації системи в Україні розробити напрями удосконалення механізму організації наукової діяльності на основі європейських стандартів.

Мета передбачає вирішення наступних завдань:

- з'ясувати чинники, які сприяють недосконалоості в системі вищої освіти;
- проаналізувати нормативно-правове та знайти оптимальні шляхи вирішення нагальних проблем.

Постановка проблеми

На сьогодні удосконалення механізму організації наукової діяльності має пріоритетне значення. Рівень професійної компетентності фахівців, покликаних бути активними провідниками наукового та технологічного прогресу, – один із важливих факторів, що впливає на стабільний характер розвитку суспільства.

Науковій діяльності приділяється значна увага в нашій країні, приймаються різноманітні програми розвитку науки та здійснюється її додаткове фінансування. При цьому організація наукової діяльності в Україні є предметом досліджень багатьох науковців.

Основою багатьох досліджень є формування понятійного апарату певної тематики. Для дослідження національних особливостей механізму організації наукової діяльності передусім доцільно сформулювати

авторське поняття «наукової діяльності». На нашу думку, під останньою слід розуміти інтелектуальну діяльність людини, спрямовану на отримання наукових знань, проведення нових прикладних наукових досліджень та їх практичне використання у суспільному та державному житті. До основних видів наукової діяльності доцільно віднести основну (фундаментальну), педагогічну, технічну (практичну та експериментальну), прикладну наукову діяльність тощо.

Не менш важливого значення набуває дослідження терміна «механізм організації наукової діяльності». Деякі словники ґрунтуються на двох визначеннях цього поняття, таких, як послідовність станів, процесів, які визначають собою які-небудь дії, явища; як система, пристрій, який визначає порядок якого-небудь виду діяльності [1, с. 401]. Термін «механізм» – це внутрішня будова, система чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [2, с. 677]. Тобто механізм – це внутрішня системна послідовність елементів, станів і процесів будь-якої діяльності.

Словник української мови визначає організацію як особливості будови чого-небудь; структуру [3, с. 89]. Водночас філософський енциклопедичний словник наводить такі визначення цього поняття: 1) внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого, зумовлена його будовою; 2) сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого [4, с. 462]. Тобто організація – це внутрішня будова цілого, що полягає в упорядкованості, узгодженості взаємодії взаємозв'язків між його структурними частинами. А механізм організації – це внутрішня системна послідовність станів і процесів цілого у структурі взаємозв'язків між його структурними частинами.

Зважаючи на законодавче визначення науково-організаційної діяльності як такої, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності [5, с. 194], можна сформулювати визначення поняття механізму організації наукової діяльності як внутрішньої будови,

системної послідовності елементів, станів і процесів наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності, спрямованої на її методичне, організаційне забезпечення та координацію. При цьому основними ознаками механізму організації наукової діяльності є те, що: 1) він є результатом налагодженої чіткої, послідовної діяльності певної групи суб'єктів; 2) його мета полягає у створенні умов здійснення наукової діяльності та досягнення її результатів; 3) об'єктом є методичне, організаційне забезпечення та координація наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності; 4) суб'єктами є державні органи, державні та недержавні організації та установи, наділені правом забезпечувати, координувати наукову, науково-технічну та науково-педагогічну діяльність.

Вчені, розглядаючи механізм організації наукової діяльності в Україні, наголошують на її державному регулюванні, тобто діяльності держави, яка полягає у впорядкуванні діяльності учасників суспільних відносин з метою забезпечення її відповідності вимогам закону та досягнення бажаного балансу публічних і приватних інтересів. Державне регулювання також є формою реалізації виконавчої влади, зміст якої полягає у створенні умов, за яких забезпечується виконання законів: упорядкування, налагодження, визначення напрямів розвитку, підкорення їх певному порядку, встановлення вірної взаємодії, створення умов нормальної роботи. Державне регулювання передбачає встановлення певних стандартів, нормативів, лімітів, квот, тарифів тощо, дотримання яких є обов'язковим для учасників суспільних відносин і осіб, що здійснюють відповідну діяльність [6, с. 111].

Продовжуючи наукову думку, А.Ф. Мельник зазначає, що з метою сприяння розвитку науково-технічної діяльності держава бере на себе зобов'язання щодо створення сучасної інфраструктури науки та підготовки науково-технічних кадрів, надання державного фінансування та пріоритетного матеріально-технічного забезпечення фундаментальних досліджень, довгострокових державних науково-технічних програм, підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки і

техніки. Основним завданням державного регулювання організації наукової діяльності є створення ефективного механізму, який має поєднувати державні та ринкові важелі впливу на наукові процеси з орієнтацією на забезпечення економічного зростання України, її інтеграції у світову економіку [7, с. 248]. Таким чином, основним завданням державного управління у певних суспільних відносинах є встановлення порядку у відповідній сфері шляхом дотримання певних правил поведінки та стандартів, які є необхідними для врегулювання суспільних відносин. Державне регулювання спрямоване на встановлення відповідного балансу між суб'єктами суспільних відносин, що виникають.

Основним змістом і механізмом здійснення державного регулювання наукової діяльності О. Альохін, А. Кармолицький та Ю. Козлов називають: а) нормативне регулювання шляхом встановлення загальних правил реалізації наукової діяльності; б) оперативне корегування відповідно до реальних задач, які має вирішити управління у сфері наукової діяльності; в) контроль за виконанням правових норм, що регулюють відносини у сфері наукової діяльності; г) державний захист прав та інтересів суб'єктів наукової діяльності, врегульованих відповідними правилами; д) координацію і загальне спрямування їх діяльності; е) сприяння її успішному здійсненню [8, с. 393]. На нашу думку, така позиція науковців повною мірою характеризує мету державного управління науковою діяльністю. Наведені ознаки державного управління саме у науковій сфері характеризують державне управління не лише як відповідний еталон правил поведінки суб'єктів державного управління, які мають бути дотримані, а й є певним координаційним важелем впливу на суспільні відносини, що здійснюються шляхом використання дозволів, рекомендацій тощо.

Розглянемо основні напрями державної підтримки наукової діяльності в Україні. По-перше, проаналізуємо нормативно-правову базу, що регулює це питання. Так, згідно із Законом України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» від 1998 р. основними

цілями державної політики у науковій і науково-технічній діяльності є:

– примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень.

– створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки;

– зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень.

– забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості [9]. Цим же Законом визначено повноваження вищих органів державної влади, а саме: Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України.

Проте окремо наголосимо, що нормативно-правова база, наявна в Україні та на основі якої здійснюється правове забезпечення наукової діяльності, є недосконалою, що знижує ефективність адміністративно-правового впливу на розвиток науки і техніки в Україні. Така нормативно-правова основа, на нашу думку, не здатна по-справжньому забезпечити реалізацію державної політики у науковій сфері. Хоча, безумовно, вже частково вживаються заходи щодо приведення норм національного законодавства відповідно до реалій сьогодення, зокрема, це стосується законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», нового Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність», основним призначенням якого стало створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності та забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення потреб суспільства, інших підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на державну підтримку науки. Розглянемо основні напрями державної підтримки наукової сфери в Україні.

Основним напрямом державної підтримки науки та наукової діяльності є її фінансування. Наприклад, М.О. Мацелик, досліджуючи питання розподілу видатків із бюджету на розвиток науки, визна-

чає основні напрями розподілу коштів: на фундаментальні дослідження, пошукові та прикладні розробки; державні та міждержавні науково-технічні програми; державні премії України у галузі науки і техніки; фінансування наукових розробок із проблем стандартизації, сертифікації та еталонної бази, державних контрактів; фінансування наукової частини національних, міжгалузевих та галузевих програм тощо. У цій групі фінансуються науково-дослідні інститути, що виконують фундаментальні дослідження на державне замовлення, а також науково-дослідні організації, що перебувають на господарському розрахунку, але виконують державне замовлення з оплатою за рахунок бюджетних асигнувань [10, с. 287].

Про переваги державного фінансування наукової діяльності говорить і С.І. Юрій, який зазначає, що основна сутність бюджетного фінансування наукової діяльності полягає в тому, що за допомогою цього механізму налагоджуються грошові відносини, які виникають між державою і вищими навчальними закладами – з позиції спрямування та використання коштів централізованого фонду на розширене відтворення, підвищення рівня життя, задоволення суспільних потреб і забезпечення інших державних заходів. Обсяг, своєчасність і повнота фінансування наукової діяльності значною мірою залежать від рівня централізації фінансових ресурсів і мобілізації коштів до бюджету, що своєю чергою залежить від дотримання фінансової дисципліни окремими платниками податків, від рівня виконання дохідної частини бюджету [11, с. 271].

Відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» одним із основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності, що здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. Обсяг коштів державного бюджету, спрямований на наукову і науково-технічну діяльність, щорічно визначається у Законі України про Державний бюджет України як частка валового внутрішнього продукту (у відсотках). Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та на-

уково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7 % валового внутрішнього продукту України. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України [12].

На жаль, державне фінансування науки та науково-технічної діяльності здійснюється на досить низькому рівні та охоплює не всі суспільні відносини у цій сфері. Характеризуючи розвиток науки та наукової діяльності, зазначимо, що останнім часом основним джерелом фінансування наукових проектів є саме держава, оскільки підприємства, установи та організації з огляду на економічну кризу не бажають вкладати кошти у розвиток науки. Таким чином, державне фінансування наукової діяльності здійснюється у найважливіших її сферах, а тому значна частина наукових проектів залишається поза увагою держави. Це питання є досить актуальним. На основі зарубіжного досвіду ця проблема вирішується так: більшість країн застосовує конкурсний підхід до фінансування наукових відкриттів, тобто підприємства, наукові організації, університети у визначені терміни надсилають свої проекти в електронному вигляді урядовим організаціям, що відповідають за формування та реалізацію політики, після чого відбувається відбір найбільш перспективних проектів та учасників майбутніх кластерів [13]. Ми вважаємо, що відповідний підхід для українського законодавця є цікавим досвідом і потребує детального вивчення науковцями та експертами. Перевагою такого державного втручання у наукову сферу є те, що запровадження конкурсу на виконання наукового дослідження створить конкуренцію між великими науковими установами, які виявляють бажання працювати над певними науковими проектами, що позитивно вплине на розвиток економічних відносин у державі та науковій сфері [14, с. 158]. Проте, з іншого боку, у такій боротьбі не зможуть брати участь дрібні компанії, що здійснюють наукову діяльність, адже вони не зможуть конкурувати із великими науковими установами.

На сьогодні в юридичній літературі досить часто застосовується поняття прямої

державної підтримки фінансування наукової сфери, під яким розуміється фінансування, що здійснюється в межах державних програм, а також через систему спеціальних фондів. При цьому обсяги фінансування загальнодержавних (національних) науково-технічних програм щорічно визначаються Верховною Радою України при прийнятті Закону України про Державний бюджет України. Проте це не єдиний вид фінансування, який на сьогодні є в Україні.

Л.Д. Глущенко та М.О. Дамаскін вважають, що разом із прямою фінансовою підтримкою потужним засобом державного стимулювання інноваційних процесів виступають непрямі методи – податкові пільги, надання пільгових кредитів, прискорена амортизація основних фондів, знижені державні тарифи та інші преференції. Автори зазначають, що пільги мають бути так узгоджені між собою, щоб забезпечити системний розвиток науково-технологічного комплексу. Пільгове оподаткування прибутку від реалізації науково-технологічної продукції може поєднуватися з пільговими кредитами на її закупівлю і схемою прискореної амортизації при подальшому використанні [15, с. 181].

Крім фінансування, державна політика спрямована на оптимізацію механізму організації наукової діяльності. Організацією наукової діяльності в Україні займається Міністерство освіти і науки, а також Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, яке відповідно до покладених на нього завдань реалізує державну політику у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, інформатизації, формування, використання і захисту державних електронних інформаційних ресурсів та створення умов для розвитку інформаційного суспільства. Також необхідно погодитись із думкою А.Є. Конверського, який вказує на те, що державне регулювання і управління розвитком науки здійснюють Президент України, Верховна Рада України і Кабінет Міністрів України. Вищим органом організації науки є також Національна академія наук України (НАН України) [1, с. 38]. Головним завданням галузевих міністерств, інших центральних ор-

ганів виконавчої влади з проблем науково-технологічного та інноваційного розвитку є розроблення та реалізація єдиної науково-технологічної політики відповідної галузі.

Таким чином, автор хоче зазначити, що глобалізація соціально-економічних процесів у світовому співтоваристві, зміцнення інформаційного суспільства та підвищення ролі транскордонного співробітництва у науковій сфері сприяють створенню уніфікованих стандартів оцінювання результатів наукової діяльності.

Література

1. Краткий экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. – М. : Ин-т нов. экономики, 2001. – 1088 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Словник української мови : в 11 томах. – 1974. – Том 5. – 739 с.
4. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильичева, П.Н. Федушева, С.М. Ковалева, В.Г. Панова – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
5. Національна економіка : навч. посіб. / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.А. Желюк, Т.М. Попович ; за ред. А.Ф. Мельник. – К. : Знання, 2011. – 463 с.
6. Ткач М.П. Державне регулювання та державне управління: співвідношення понять / М.П. Ткач // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 8. – С. 110–113.
7. Мацелик М.О. Фінансове право : навч. посіб. / М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В.А. Пригоцький ; за ред. В.К. Шкарупи. – К. : Знання, 2011. – 815 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
8. Административное право Российской Федерации : учебное пособие/ АLEXIN А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. –М. :Зерцало,2003. – 608с.
9. Про основи державної політики у сфері науки і науково технічної діяльності: Закон України від 01.12.1998 № 284 – XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 2. – Ст. 20.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано норми, що визначають особливості організації наукової діяльності. Досліджено, що інтеграційний процес наближення України до Європейського Союзу є дуже важливим аспектом у сфері розвитку вищої освіти в Україні.

SUMMARY

The article analyzes the rules that determine the characteristics of scientific activity. It's revealed that the integration process bringing Ukraine closer to the European Union is a very important aspect in the development of higher education in Ukraine.

10. Про основи державної політики у сфері науки і науково технічної діяльності: Закон України від 01.12.1998 № 284 – XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 2. – Ст. 20.

11. Юрій С.І. Бюджетна система України : навч. посібник. / С.І. Юрій, Й.М. Бескид. – К. : НІОС, 2000. – 400 с.

12. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 3. – Стор. 5. – Ст. 25.

13. Christensen T. Alslev. Cluster and Network Policy Programmes in Europe / T. Alslev Christensen, G. zu Kocker, T. Lammer-Gamp, M. Thomsen, K. Olesen // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://files.conferencemanager.dk/medialibrary/f13db635-416d-4cbc-a465-78f2ff8796c6/images/Cluster_policy_programmes_in_Northern_Europe_Article_2_.pdf.

14. Христинченко Н.П. Національні особливості механізму організації наукової діяльності / Н.П. Христинченко // Митна справа. – 2014. – № 3 – С. 256–261.

15. Глущенко Л.Д. Державна підтримка науково-технологічної політики в Україні / Л.Д. Глущенко, М.О. Дамаскін // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 3–4 (4–5). – С. 177–190.

16. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А.Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.